

VILLAGES PYRÉNÉENS

Morphogenèse d'un habitat de montagne

Maurice BERTHE
et

Benoît CURSENTE / Ed.

CNRS - Université de Toulouse-Le Mirail

Formes de poblament agrupat d'alta muntanya : la vall de *Siarb* (Soriguera, Pallars Sobirà)

Albert ROIG DEULOFEU-Jordi ROIG BUXÓ*

Amb aquesta comunicació es vol presentar un avanç de la recerca que estem desenvolupant sobre el poblament i l'organització del territori de muntanya a la zona del Pallars durant l'època medieval. D'aquesta manera, i des de la disciplina arqueològica, els estudis espaials i la cartografia dels llocs d'assentament, conjuntament amb el registre documental, s'intenten analitzar les comunitats pageses, i el tipus de poblament i estructuració del territori de les valls pallareses que conformen el comtat de Pallars¹.

L'estudi s'ha centrat a l'antiga vall de *Siarb*, la qual ja apareix esmentada en els documents del segle X, a partir del 952. Actualment es correspon amb el terme tradicional de Soriguera (Pallars Sobirà), aquesta vall es drenada per el riu del Cantó que desguassa a la Noguera Pallaresa a l'indret de Saberneda a 680 metres d'altitud, segueix un eix est-oest amb la capçalera a 1728 metres en el coll del Cantó, indret on hi ha la divisòria d'aigües amb la conca del riu Segre a l'Alt Urgell.

La recerca s'ha fonamentat en la localització i anàlisi dels assentaments agrupats, tant dels pobles actuals com dels poblats abandonats d'antic, realitzant, a partir de la seva cartografia i elements estructurals, una lectura del seu urbanisme i configuració dels espais edificats (vivendes, edifici eclesial, elements defensius, vials...). L'escassa transformació estructural dels llocs de poblament actual i la presència nombrosa de despoblats antics, fan possible un estudi interessant d'aquests assentaments.

Per aquesta ocasió es presenten set nuclis de poblament o vilatges agrupats, del total d'assentaments analitzats de la vall, els quals esdevenen els més significatius i amb més possibilitats d'estudiar la seva gènesi i posterior evolució urbana. Tres d'aquests conjunts, Sta. Creu de Llagunes, Burg i Prat Muntaner, estan abandonats d'antic, a més, al primer s'hi estan realitzant

* Arqueològs.

¹ A. Roig i Deulofeu, « Els despoblats antics », *Catalunya Romànica*, volum XV, *El Pallars*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1993, p. 88-90 ; A. Roig i Deulofeu, J. Roig i Buxó, « L'ocupació del territori de muntanya i els despoblats al Pallars (Pirineu Central) », *IV CAME, Societats en transició*, Actes II. Comunicacions, Alacant, 1994, p. 325-330.

intervencions arqueològiques des de 1994. Els quatre vilatges restants estan actualment habitats.

Alguns d'ells ja apareixen a la documentació escrita dels segles X i XI. Així mateix, un fogatjament de la segona meitat del segle XIV – vers 1370/1380² – ja esmenta totes les poblacions de la vall amb el seu número de focs.

Els nuclis de poblament actual

Vilamur (fig. 1)

El tòponim Vilamur no apareix a la documentació fins a les darreries del segle XI, vers 1070-1071, amb els esments al castell i la vila. Aquest nucli esdevindrà cap del vescomtat de Vilamur a partir del segle XII, experimentant un major creixement que la resta de vilatges de la vall, amb trenta focs en el cens de 1380.

Actualment l'estructura urbana del recinte emmurallat de Vilamur tan sols es pot identificar pel reticulat del seus carrers i per algun element arquitectònic aïllat, ja d'època baix medieval.

La mateixa església parroquial presenta solucions arquitectòniques de caire defensiu a causa de la seva situació extrema dins el nucli primitiu. L'edifici està profundament reformat, però conserva encara restes estructurals que semblen correspondre al temple del segle XII, reedificat en època baix medieval.

S'han identificat, a grans trets, dos moments importants d'ordenació urbanística, seguint criteris d'estratègia defensiva. Un primer moment caracteritzat per un petit recinte central de planta quadrada, reticulat per tres carrers paral·lels i amb el tancament seguit de cases mitgeres. L'altre moment important dins el creixement de la població serà ja en època baix-medieval, amb una ampliació del perímetre murat en els dos extrems de la vila, amb la incorporació de l'edifici de l'església dins el recinte clos, i l'emplaçament d'un portal d'entrada unit a la paret de ponent de l'església. A l'extrem oest del recinte es poden identificar les restes d'una torre cantonera de planta quadrada incorporada dins el perímetre dels murs de tancament.

Malmercat (fig. 2)

Les referències documentals més antigues conegudes són ja del segle XII i esmenten el castell de Malmercat, aquest nucli l'any 1380 tenia cinc focs. Es configura com una població agrupada amb vivendes mitjaneres, que ha experimentat una transformació interior del nucli edificat. En el costat de ponent del conjunt es conserven les restes estructurals del que deuria haver

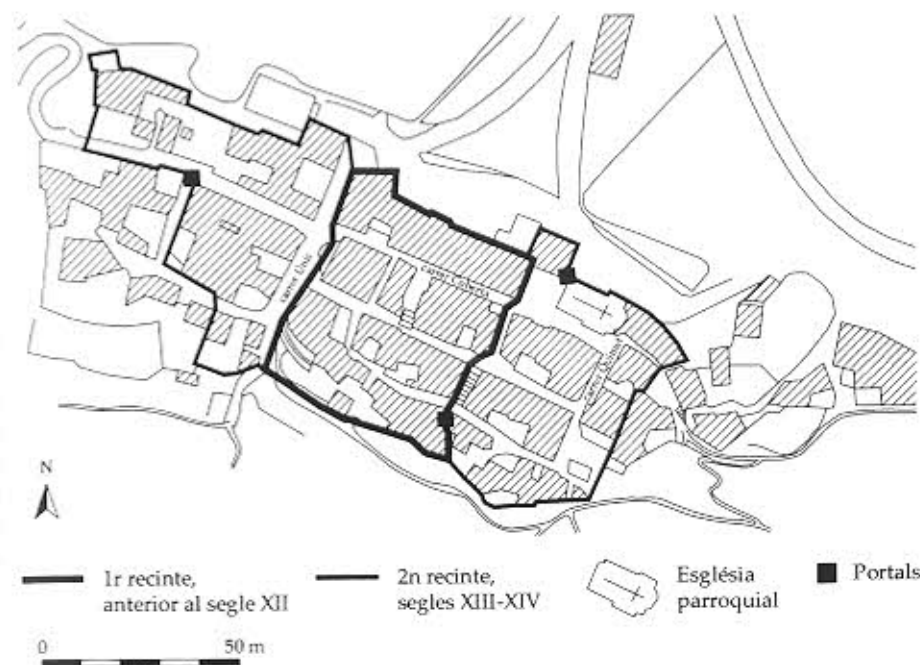

Fig. 1 : Planta del poble actual de Vilamur

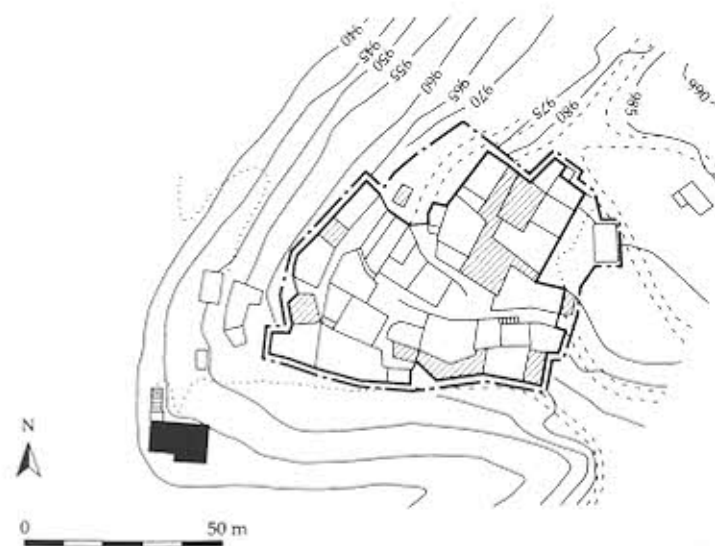

Fig. 2 : Planta del poble actual de Malmercat
(Planimetries del Centro de Gestión Catastral, 31 TCG 49 - 83 N)

² J. Iglésies i Fort, « El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Catalunya en la segunda mitad del siglo XIV », *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, t. XXXIV, 11, Barcelona, p. 249-356.

estat el recinte casteller, amb una torre circular conservada fins a uns dos metres d'alçada, la qual presidia i controlava l'entrada principal al recinte. Hi ha indicis que en aquest sector hi havia un petit fossat avui totalment terraplenat. L'església parroquial de St. Andreu està visiblement allunyada del nucli clos, aproximadament uns quaranta metres.

Llagunes (fig. 3)

Singularment és la població amb més referències documentals de tota la vall, les primeres mencions conegudes són de la segona meitat del segle X, i ens parlen del lloc de *Lagunuas* i la vila de *Lagunues*, i el 1066 la parròquia de Sant Martí. En el fogatge de 1380 tenia quatre focs.

Aquest assentament presenta una estructuració singular, la topografia del seu nucli edificat més antic indica un emplaçament agrupat de cases concentrades separades per parets mitgeres, configurant una planta semicircular a l'entorn d'un petit llac, o llacuna, la qual va ser dessecada a principis d'aquest segle. L'església de St. Martí es troba fora d'aquest nucli original i allunyada uns metres, és de petites dimensions i presenta algunes restes emmascarades de l'estructura primitiva d'època romànica.

Tornafort (fig. 4)

Tenim referències documentals a partir del segle XI, concretament del castell de *Tornastort*, i sabem que la població tenia cinc focs l'any 1380. El nucli inicial, apinyat en el punt més alt de l'emplaçament es configura amb una trama regular de vivendes agrupades amb un carrer central, en un dels seus extrems sembla intuir-se la ubicació del recinte casteller. Aquest conjunt està molt transformat per el creixement de vivendes i espais de corrals i eres gestat entre els segles XVII i XVIII, el qual incorpora dins la trama urbana l'església parroquial de Sta. Coloma, inicialment situada a l'exterior.

Els vilatges abandonats d'antic

Aquests tres vilatges que presentem es troben emplaçats en indrets dominants, al vessant de migdia de la vall de Siarb, amb una clara estratègia i control visual de la vall, i especialment el pas del coll del Cantó, justificant clarament la seva ubicació, amb el control precís que exercien sobre l'important camí del Port del Cantó, últim enllaç entre les zones altes del Pallars i l'Urgell.

El poblat medieval de Santa Creu de Llagunes (fig. 5 et 6)

L'assentament del poblat de Santa Creu ocupa tota l'esplanada del cim del Tossal de la Santa Creu o també conegut com a Cap de les Culties, a 1628 m. d'altitud. Aquest tossal es troba a la part final del contrafort meridional del Pic de l'Orri (2439 m.). És un indret estratègic per la seva situació dominant, avui

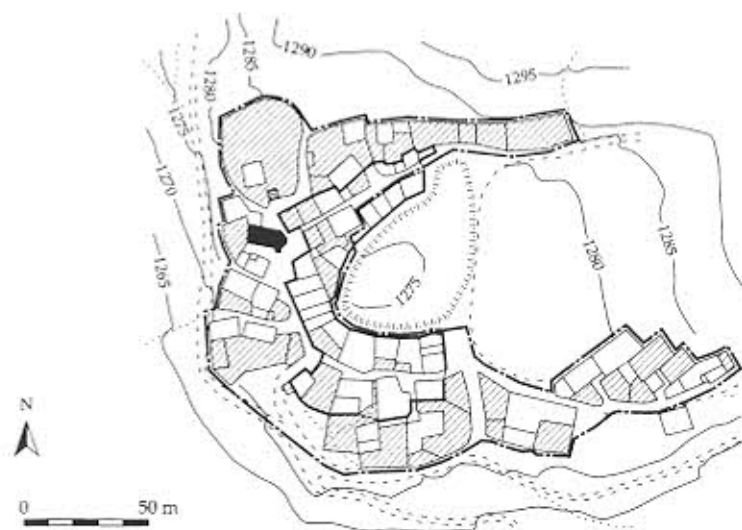

Fig. 3 : Planta del poble actual de Llagunes

Fig. 4 : Planta del poble actual de Tornafort
(Planimetries del Centro de Gestión Catastral, 31 TCG 49 - 83 N)

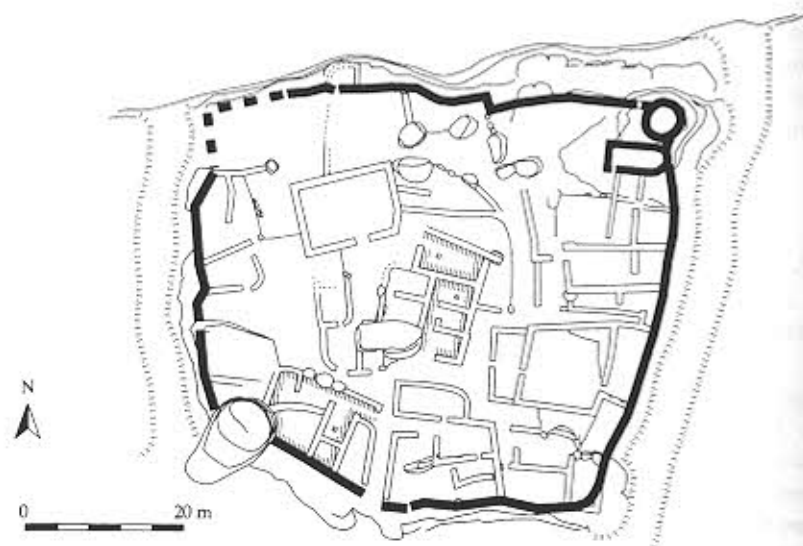

Fig. 5 : Planta del vilatge medieval de Santa Creu de Llagunes encerclat per un mur perimetral i una torre i església a l'angle NE, ab la indicació de les cases excavades a l'interior durant las campanyes de 1994-97

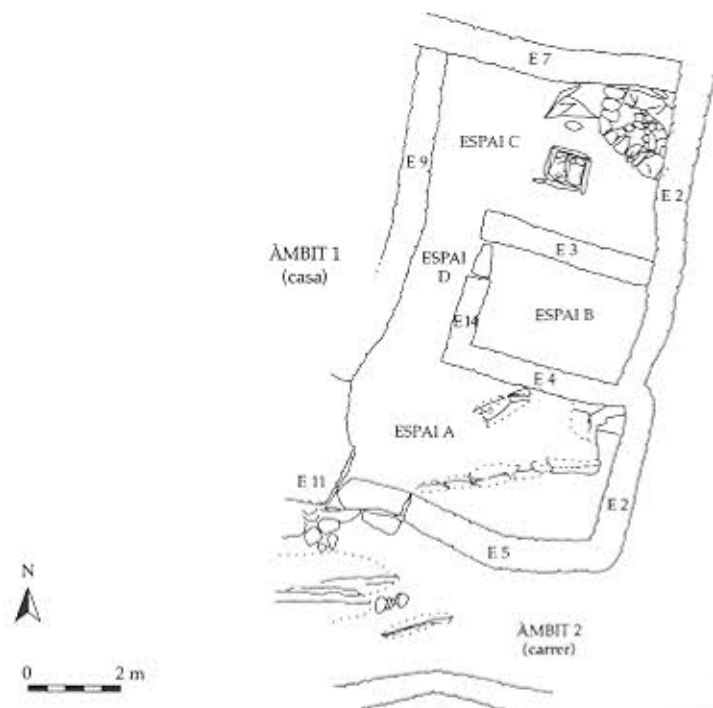

Fig. 6 : Planta d'una vivenda del vilatge medieval de Santa Creu de Llagunes, amb una estança amb llar de foc central

assentat entre els poblets de Llagunes i Rubió, per sobre de l'actual carretera de Sort a Adrall i dins de l'actual municipi de Soriguera en el Pallars Sobirà.

El poblat presenta una superfície d'ocupació a l'entorn dels 2500 m². La totalitat de les restes de les construccions visibles s'aixequen sobre els estrats de roca que formen la plataforma superior de l'elevació, que presenta un pendent vers el sud-oest de més de deu metres de desnivell.

Actualment s'està portant a terme un projecte d'intervenció arqueològica que fou iniciat l'any 1993, amb l'objectiu d'estudiar i rehabilitar aquest poblat medieval de muntanya. Després de quatre campanyes d'excavació (1994-1997), els resultats obtinguts són del tot satisfactoris i aporten valuoses dades respecte a l'urbanisme i formes de poblament del territori pirinenc³. D'altra banda, les notícies històriques referents a aquest poblat ens són del tot desconegudes, així com també la identificació del seu topònim original.

La planta del conjunt és rectangular, amb un perímetre i unes orientacions quasi regulars (sector W de 38 m., el N de 56, el sector de Llevant amb 54 m. i 46 m. el costat de migdia). En total aquest perímetre és de 194 m., i coincideix amb un mur de tanca que envolta tot el poblat, d'aproximadament un metre d'amplada, segons els sectors, i obrat amb la tècnica de rebla, que sense ser d'unes grans proporcions és l'obra més consistent de tot el conjunt. En quasi tot l'espai interior, moltes de les estances que s'identifiquen es recolzen, necessàriament, en aquest mur defensiu. Seguint la ubicació del mur per el seu costat de migdia, s'ha pogut identificar la única porta d'accés al recinte, encara no excavada. Destaca l'existència de dos fossats, oberts a la roca natural, en els costats oposats de llevant i ponent del poblat. Actualment es veuen colmatats en gran part per l'enderroc successiu dels murs de tancament.

A l'extrem nord-est del perímetre murat, just en el seu angle, s'aixeca la base d'una torre circular de 4'65 metres de diàmetre, amb una alçada de parets conservada de 2'3 metres. El seu parament visible està format per grans carreus (60 cm. x 20 cm., a grans trets), disposats en filades irregulars i lligats amb morter de calç de color grogós. La intervenció arqueològica de l'any 1995, ha permès determinar que l'obra d'aquesta torre és posterior a la construcció del poblat i el seu perímetre murat.

A tocar de la torre, i en el seu costat de migdia, es localitzen les restes d'una església de petites dimensions, que presenta una nau de planta rectangular amb un absis semicircular orientat a llevant, de 2'6 metres d'amplada per 7 metres de llargada. L'entrada s'obre en el mur de migdia, amb una amplada de quasi un metre, i un llindar format per dues grans lloses planes que enllaçen amb l'obra del murs perimetrals. Aquests, presenten una total uniformitat, producte d'un mateix moment constructiu, i es conserven en una

³ J. Roig i Buxó, A. Roig i Deulafeu, « El poblat medieval de Sta. Creu de Llagunes (Soriguera, Pallars Sobirà): primers resultats de la intervenció arqueològica, 1994-1997 », *I Simposium d'Arqueologia Medieval, Homenatge al Professor Manuel Riu, Berga (Barcelona)*, 26-28 de març de 1998 (en premsa).

alçada d'uns 50-70 cm., amb un aparell en disposició horitzontal irregular, de pedres allargassades i pràcticament sense retocar; són obrats amb la tècnica del reble, amb terra i pedra petita a l'interior, el seu gruix oscil·la entre els 80 i 90 cm. Per sota el mur de tramuntana s'ha detectat un estrat amb morter disgregat de color grogós, que correspon a l'obra de la torre circular del costat.

A l'interior de la nau es localitzaren dues banquetes als murs laterals, fetes amb pedres i lloses barrejades amb terra, així com la base de suport de la mesa de l'altar, que és de planta rectangular de 53 cm. per 73 cm, i està fet amb pedres regulades, combinades amb lloses planes, lligat tot amb un precari morter de calç i sorra. Cobrint-ho tot, es detectà un potent nivell d'enderroc, compost de pedres i lloses planes amb terra; per sota d'aquest estrat va aparèixer un nivell de terres fosques amb carbonets, corresponent al darrer moment d'ús i abandó de l'església, s'hi localitzà una moneda francesa, un *double tournois* de Philippe IV (1285-1314).

Els elements constructius característics d'aquesta església, són els que ja s'han identificat en altres temples d'aquesta zona pirinenca, petites naus irregulars, de planta rectangular amb absis semicircular, amb la porta oberta en el mur de migdia, i que hom acostuma a datar dins el segle XI. D'altra banda, els registres arqueològics i la seqüència estratigràfica ofereixen un *terminus post quem* per a la construcció de l'església, d'una banda, la posterioritat a la fàbrica de la torre circular, que per la seva tipologia i paral·lels pot situar-se, a grans trets, entorn als segles X-XI. I d'altra banda, la presència d'una moneda a la UE05 (nivell de circulació previ a l'enderroc) ens permet fixar l'abandó de l'església a partir del primer quart del segle XIV. Així mateix, la seva posició marginal i la sobreposició a estructures preexistents denoten una instal·lació tardana dins l'urbanisme i estructuració del poblat.

Pel que fa als espais domèstics, han estat localitzades tres llars de foc, que corresponen a tres vivendes diferents. Aquestes llars són d'identica tipologia, es troben emplaçades en el centre de l'estança, i presenten una planta quadrada delimitada per quatre lloses falcades verticals i una o dues lloses planes de solera. S'han detectat dos forns domèstics, un de petites dimensions i encastat a una banqueteta feta de pedres, i un segon angular i de major tamany.

Encara no coneixem la totalitat estructural de cap d'aquestes cases, pel fet que manca completar-ne l'excavació; però tanmateix, s'intueixen unes vivendes de distribució senzilla, en tres o quatre estances, amb una cambra principal on s'hi emplaça la llar de foc i que disposa d'un paviment d'argila trepitjada, més acurat que a la resta (Làmina 4). En un d'aquests nivells de circulació (Àmbit 1-Espai C), va aparèixer un diner de billó de Jaume I (emissió de 1271), juntament amb atuells ceràmics i material metàl·lic corresponent al moment d'abandó. Els murs d'aquestes vivendes tenen un gruix d'uns 70-80 cm. i estan obrats amb pedra del país, tant sols trencada i disposada irregularment en filades, amb tècnica de rebla, excepcionalment els carreus dels angles són treballats. Així mateix, es detecta una coberta vegetal a

un sol pendent, possiblement amb bigues, brancatge i lloses planes, lligat tot amb fang.

D'aquesta manera, els diferents contextos estratigràfics i el material arqueològic permeten parlar d'un abandonament intencionat i un enderroc lent i progressiu dels diferents espais intervinguts. D'aquesta manera, el material ceràmic procedent dels darrers estrats d'utilització i amortització, permet situar, juntament amb el material de bronze, especialment les sivelles de cinturó i les monedes, el moment d'abandó del poblat vers les darreries del segle XIII i la primera meitat del segle XIV. Les posteriors campanyes d'intervenció arqueològica i l'estudi total del material i l'estratigrafia, permetran confirmar i precisar aquestes cronologies.

Pel que fa als orígens i creació del poblat medieval, és encara prematur formular qualsevol consideració. A partir dels registres estratigràfics, únicament s'ha pogut constatar l'existència del perímetre murat, amb anterioritat a la construcció de la torre i l'església del segle XI.

D'altra banda, l'ocupació del Tossal durant l'època prehistòrica pren cada cop més força. El material recuperat, ceràmica a mà i indústria lítica, apareix ubicat entre les esclertes de la roca natural i formant petites concentracions d'estrats puntuals sense cap estructura associada. Ara com ara, no coneixem l'entitat i característiques d'aquest assentament, que a grans trets podem situar dins l'Edat del Bronze, i que se'ns presenta molt malmès i alterat per la instal·lació del poblat medieval.

El vilatge de Burg

El conjunt del poblat, avui totalment cobert per la vegetació, s'alça en el cim del puig conegut com a Roques de Burg, a 1515 m d'altitud. Aquest tossal s'aixeca a la dreta de la confluència del barranc de Coma-Sarrera amb el riu del Cantó.

L'assentament ocupa la plataforma superior del turó que s'esten suaument en pendent vers a migdia. Manca realitzar un aixecament topogràfic del poblat, així com una campanya de neteja i excavació, a partir de la realització de planimetries a nivell de croquis, s'insinua una planta irregular del conjunt de les edificacions, amb un perímetre que s'adapta a l'orografia del tossal, amb un tancament defensiu de tot el recinte obrat amb un potent mur d'entorn al metre d'amplada, el qual presenta un parament amb grans carreus a la base i reble interior amb terres i pedruscall. L'accés original a l'interior del vilatge, es faria per un únic portal obert a la muralla del sector de ponent. En aquest indret, flanquejant el costat dret del camí i paral·leles al parament exterior de la muralla, hi ha tot un seguit de restes de construccions, totes de planta rectangular, obrades amb murs de carreus ben treballats.

A l'interior del despoblat, les restes de les vivendes s'aixequen en terrasses graonades fins a arribar al peu d'un gran roquissar on s'identifiquen un conjunt de murs i enderrocs de construccions del que sembla un recinte

